

Apocrief

Apocrief is een term waarmee bepaalde boeken worden aangeduid die aanspraak maakten om als onderdeel van de Bijbel te worden beschouwd, maar niet in de canon van de Bijbel zijn opgenomen. Er bestaat echter ook een alledaagse betekenis. Het woord 'apocrief' komt van het Griekse apokruphos dat "geheim", "verborgen" betekent.

Wegens de overvloed van "evangelische" geschriften, stelt bisschop **Athanasius van Alexandrië in 367** de lijst op van de titels die het Tweede Verbond zullen uitmaken. Onder de ongeveer 70 bestaande teksten moet men kiezen en de eerste compilatie uit de geschiedenis opstellen.

Een soort Readers Digest avant la lettre. De lijst wordt goedgekeurd door het **Concilie van Hippo (Regius) in 393 en vervolgens in Carthago in 397**. Men houdt van de velen, slechts 4 "goedgekeurde" evangelies en ook de Apocalyps van Johannes (Alhoewel er ook nog andere zijn).

Men noemt ze canoniek naar het oud-Grieks (kanōn) dat zelf is ontleend aan het hebreuws qaneh (riet, lisdodde maat, stok). Hij (de canon) duidt in alle religies het geheel van teksten aan, die beschouwd worden als heilig en de cultus beheersen en regelen. De toekenning aan de apostelen is puur verdichtsel (de jaren van redactie maken het voor hen gewoon uitgesloten). Het is zelfs heel goed aanneembaar dat het groepen of gemeenschappen waren (zie de rollen van de Dode Zee van de Essenen) die o.a. deze 4 "evangelien" hebben geschreven lang na de gebeurtenissen.

In verband met het Tweede Verbond neemt men algemeen het volgende aan:

1. Mattheus: Redactie rond 80-90 volgens de Vaticaanse versie (V.v) in feite rond 165 voor de originele versie. (Te noteren valt dat alles gebeurt in Galilea)

Datering

Het Evangelie volgens Matteüs heeft naar het oordeel van veel geleerden rond het jaar 75 na Christus zijn huidige vorm gekregen. Met deze datering sluiten zij overigens geenszins uit dat in dit boek bronnen verwerkt zijn van een vroegere datum. Er zijn ook onderzoekers die het evangelie dateren tussen 60 en 70 na Christus.

Antiochië

Een oude traditie noemt Jeruzalem als de plaats waar het Matteüsevangelie zijn huidige vorm gekregen heeft. Aannemelijker is echter dat het ontstaan is in Antiochië, een belangrijke plaats binnen het vroege christendom, gelegen in het huidige Turkije. Gezien de inhoud van Matteüs, dient de auteur in ieder geval geplaatst te worden in een joods-christelijk milieu. Een centraal thema van het evangelie is immers de verhouding tussen joden en christenen.

Christendom eigen identiteit

De hoofdgedachte van het Matteüsevangelie is dat Jezus Messias is, Zoon van David. In Jezus zijn de woorden van de profeten uit het Oude Testament tot volle betekenis gekomen. Anderzijds staan de lezers die de auteur op het oog heeft, voor de schrijnende vraag hoe om te gaan met de groter wordende kloof tussen joden en christenen. In dit licht moet men de polemieken tegen farizeeën en schriftgeleerden verstaan (Matteüs 23). In deze polemieken verwerft het christendom zijn eigen identiteit. Van de andere kant blijft de evangelist overtuigd van de nauwe verbondenheid van het christendom met het joodse erfgoed.

Jezus de leraar

Kenmerkend voor Matteüs is dat Jezus vooral een leraar is. De uitspraken van Jezus zijn bij elkaar gebracht in grote redevoeringen, die kunnen dienen als een leefmodel voor de christelijke gemeenschap. De zes grote redevoeringen zijn: de bergrede (5-7), de zendingsrede (10), de parabelrede (13), de kerkrede (18), de rede tegen de farizeese schriftgeleerden (23) en de rede over het einde (24-25).

Verhaallijn

In Matteüs vindt men met variaties hetzelfde verhaallijn als in Marcus en Lucas. Het begint met verhalen over Jezus' vroege jaren. Na het optreden van Johannes de Doper is Jezus werkzaam in Galilea. Daarna gaat hij op reis naar Jeruzalem. Tijdens die reis spreekt hij erover dat in Jeruzalem zijn levenseinde onvermijdelijk is. De botsing met de overheden in Jeruzalem leidt tot zijn arrestatie en terechtstelling, maar drie dagen na zijn dood laat God hem verrijzen.

Matteüs in vergelijking met Marcus en Lucas

Een gedeelte van de inhoud heeft het evangelie van Matteüs gemeen met dat van de andere [Synoptici](#), Marcus en Lucas. Alleen met Marcus gemeen heeft Matteüs onder andere Matteüs 14,23-16,12 / Marcus 6,46-8,21, met daarin een uiteenzetting over 'rein en onrein', een tocht van Jezus naar Tyrus en Sidon buiten Israël en een tweede spijzigingsverhaal. Alleen met Lucas gemeen heeft Matteüs vrijwel uitsluitend enkele parabelen en uitspraken van Jezus.

Alleen in Matteüs

Tot de eigen stof van Matteüs behoren met name de eerste twee hoofdstukken, over de Davidische oorsprong van Jezus. Aan het slot van Matteüs volgt bovendien de verschijning van Jezus aan zijn leerlingen in Galilea. De opdracht die de leerlingen daar ontvangen - onder meer om te dopen in naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest - betreft alle volken.

2.Marcus : Rond het jaar 70 (V.v.) maar de tekst spreekt van de nederlaag van Bar Kocheba die slechts plaats heeft in 135! - De initiële tekst zou eerder kunnen dateren uit 170.

Datering

Het evangelie volgens Marcus wordt in zijn huidige vorm meestal kort voor of na het jaar 70 na Christus gedateerd. Een vroegere datering wordt ook wel bepleit: de jaren tussen 60 en 70. In beide gevallen heeft de datering betrekking op de laatste fase in het wordingsproces van het boek. Evenals de andere evangeliën gaat Marcus terug op oudere overleveringen.

Vertolker van Petrus

Het staat niet vast wie dit evangelie heeft geschreven. Mogelijk hebben zelfs meerdere auteurs bijgedragen aan het ontstaan van de tekst. Volgens oude overlevering is de auteur een man genaamd Marcus, die het evangelie heeft geschreven op basis van de mededelingen van Petrus. Mogelijk is dit dezelfde persoon als 'Johannes Marcus' over wie in Handelingen 12,12 gesproken wordt. In 1 Petrus 5,13 wordt over hem gesproken als 'mijn zoon Marcus'.

Bij Paulus

Ook [Paulus](#) spreekt een aantal keren over Johannes Marcus. Hoewel in Handelingen 13,13 wordt vermeld dat Johannes (Marcus) Paulus' gezelschap verliet, is hij in Kolossenzen 4,10 weer in het gezelschap van Paulus. Hij wordt daar nader aangeduid als 'de neef van Barnabas'. Ook in Filemon 24 is hij in het gezelschap van Paulus.

Niet-joodse christenen

Als plaats van ontstaan van het Marcus-evangelie wordt in oude teksten al vroeg Rome genoemd. De lezers die de auteur op het oog had, zijn waarschijnlijk niet-joodse christenen. Immers, allerlei zaken die voor joden of voor joodse christenen bekend verondersteld mogen worden, licht hij toe. Daarvan getuigt bijvoorbeeld de uitleg van de rituele wassingen in Marcus 7,3-5.

Vervolging

De thematiek van het evangelie maakt aannemelijk dat de lezers te maken hebben, of in ieder geval bekend zijn, met vervolging vanwege hun geloof. Van daaruit vragen zij zich mogelijk opnieuw af wat de betekenis van Jezus van Nazaret is. Waarom moest de Zoon van God zo lijden? En waarom moeten zijn volgelingen zo lijden? Met zijn evangelie wil de auteur een antwoord geven op deze vragen.

Messiaans geheim

Een van de middelen die de auteur gebruikt om de gevoelens van twijfel en onbegrip van zijn lezers een plaats te geven, en om hun lijden te duiden, is dat van het zogenoemde 'messiaans geheim'. Aan uitgedreven kwade geesten, aan de genezen melaatse en aan Petrus verbiedt Jezus dat men hem als [Messias](#) bekend maakt. Alle belang wordt door Jezus bij zijn lijden, sterven en verrijzen gelegd. Daartoe is hij als Mensenzoon op aarde gekomen. Alleen wie hem als gekruisigde als Heer aanvaardt, zal waarlijk weten dat hij de Messias is.

Onbegrip

Kenmerkend voor het messiaans geheim is ook dat Jezus pas laat in het Marcus-evangelie, vanaf het begin van de reis naar Jeruzalem, openlijk spreekt over wat er in Jeruzalem gaat gebeuren. Het onbegrip dat deze boodschap teweegbrengt bij de leerlingen is een literair procédé om duidelijk te maken wat het betekent volgeling te zijn van een gekruisigde Messias, een 'Zoon van God' die niettemin door de wereld wordt vernederd en miskend. Het is een motief dat bijzonder inspeelt op de situatie waarin de lezers die de auteur op het oog heeft verkeren.

Lijden

Juist in het lijden wordt volgens Marcus zichtbaar dat Jezus Christus de Zoon van God is. In het hoofdstuk waarin Jezus kruisdood wordt beschreven, onderstreept de auteur dit met de uitroep van een Romeinse centurion: *Inderdaad die man was de zoon van God* (Marcus 15,39).

Ingewijden

De evangelienschrijver weet dat het voor zijn lezers bijna onbegrijpelijk moet zijn dat de Zoon van God door toedoen van mensen zo heeft moeten lijden. Hij stelt daar tegenover dat het feit dat de Messias zich juist in dat lijden zichtbaar heeft gemaakt, alleen maar door ingewijden begrepen en geloofd worden. Zijn boodschap aan de vervolgte, onzekere christenen is dat zij tot die ingewijden behoren. Door te delen in Zijn lijden delen gelovigen ook in Zijn heerlijkheid. In Jezus' eigen woorden: *Wie zijn leven verliest vanwege Mij en de goede boodschap, zal het redden* (Marcus 8,35).

Verhaallijn

De auteur ordent zijn stof naar een verhaallijn die met variaties ook in Matteüs en Lucas voorkomt. Jezus trok, na het optreden van Johannes, in Galilea predikend en genezend rond en is vervolgens naar Jeruzalem gereisd. Aldaar is hij ten slotte op aandringen van de leiders van het volk gearresteerd en terechtgesteld, maar uiteindelijk na drie dagen verzezen.

Dubbel einde

Oorspronkelijk eindigde het evangelie van Marcus blijkens verscheidene handschriften bij de woorden: *Ze vluchtten naar buiten, van het graf weg, want ze waren bang* (Marcus 16,8). Opnieuw een erkenning van de mogelijke angst die veel lezers kenden om zich in tijden van vervolging openlijk christen te noemen. In de tweede eeuw zijn er twaalf verzen aan toegevoegd. Daarin verschijnt Jezus nog eenmaal aan zijn volgelingen, zeggende: *Trek heel de wereld door om aan elk schepsel de goede boodschap te verkondigen* (Marcus 16,15).

3. Lucas : rond 80-90 (V.v.) in feite redactie van de primitieve tekst rond 180 (Lucas en Matheus zouden zich nooit hebben ontmoet- Alle verhalen zijn gesitueerd in Jeruzalem) Tekst volgepropt met geschiedkundige fouten (zoals we al hebben kunnen vaststellen met de geboorte van Christus).

Jood of niet-jood?

Dikwijls wordt aangenomen dat de auteur van Lucas en Handelingen een niet-joodse christen was, afkomstig uit Antiochië in Syrië. Om die opvatting te staven wordt dan gewezen op zijn vertrouwdheid met literaire stijlmiddelen uit de hellenistische cultuur en op zijn grondige kennis van de Grieks-Romeinse wereld. Soms wordt, met het oog op zijn grondige kennis van het Oude Testament en de historische betrouwbaarheid van diverse passages over het toenmalige jodendom, ook wel de mogelijkheid geopperd dat Lucas een hoogontwikkelde jood uit de Diaspora was.

Datering en plaats

Het evangelie volgens Lucas heeft waarschijnlijk rond het jaar 80 na Christus zijn huidige vorm gekregen, hoewel ook voor een vroegere datering wordt gepleit. Minder duidelijkheid is er als het gaat over de plaats van ontstaan van Lucas. Genoemd worden vooral Antiochië in Syrië, Caesarea in het huidige Israël en Rome.

Lucas-evangelie en Handelingen: een doorlopend verhaal

Nog altijd wordt door velen verondersteld dat het Lucas-evangelie en Handelingen van dezelfde auteur stammen en samen een tweedelig werk vormen. Die veronderstelling berust op goede gronden. Het woordgebruik en de stijl van Lucas en Handelingen vertonen namelijk tal van overeenkomsten, en beide boeken zijn aan ene Teofilus gericht. De eenheid van de twee delen van Lucas' werk wordt bovendien bevestigd door gegevens van plaats en tijd. Het Lucas-evangelie verhaalt het optreden van Jezus, eerst in Galilea en ten slotte ook in Jeruzalem (vgl. Lucas 23,5; Handelingen 10,37.39). Handelingen beschrijft het optreden van de getuigen van Jezus 'in Jeruzalem, in heel Judea en Samaria en ten slotte tot het uiteinde van de aarde' (Handelingen 1,8). Op het einde van Handelingen, bij de aankomst van Paulus in Rome, is de wereldwijde verkondiging nog in volle gang. Zo vertellen het evangelie van Lucas en de Handelingen een doorlopend verhaal.

Beoogd lezerspubliek

Lucas en Handelingen openen met een woord vooraf, waarin de schrijver zich richt tot een zekere Teofilus, die niet nader aangeduid wordt en mogelijk een fictieve geadresseerde is. In beide boeken wordt het christelijk perspectief geleidelijk verbreed tot heel de bewoonde wereld. Lucas maakt duidelijk dat Jezus het heil is komen brengen voor alle mensen. Op grond hiervan wordt vaak beweerd dat de auteur zich vooral tot niet-joodse christenen richt. Toch bevestigt hij voortdurend dat de gemeente, ondanks verschillen van inzicht, trouw moet blijven aan de overleveringen van Israël.

Het is dan ook niet uitgesloten dat Lucas zich richt tot een gemengde gemeente, met christenen van zowel joodse als niet-joodse afkomst.

Johannes de Doper

In het eerste deel van het Evangelie van Lucas speelt naast Jezus, Johannes de Doper een belangrijke rol. Parallele verhalen over de aankondiging van de geboorte van Johannes en Jezus en vertellingen over hun geboorte en jeugd verduidelijken de betekenis en de reikwijdte van hun latere optreden. Wanneer Jezus ongeveer dertig jaar is, wordt hij vervuld van de Heilige Geest en door God zelf toegesproken als geliefde Zoon, nadat Johannes hem heeft gedoopt in de Jordaan.

'Gelukkig de armen'

Opvallend is Lucas' pleidooi voor verbetering van de maatschappelijke positie van de armen, waarbij hij zich op de eerste plaats tot de welgestelden richt. Opnieuw maakt Lucas duidelijk het heil bestemd is voor alle mensen, dus ook voor alle lagen van de maatschappij. Hij benadrukt de mildheid en goedheid van de Zaligmaker, die zich het lot van zondaars en armen in het bijzonder aantrekt: *Gelukkig de armen, want voor jullie is het koninkrijk van God. De hoogmoedigen en rijken worden door Jezus daarentegen streng beoordeeld: Maar wee jullie, rijken, je hebt je troost al binnen* (Lucas 6,24).

Jezus een verstotene

Lucas lijkt Jezus' leven te willen verhalen als dat van een verstotene, die nergens welkom is. Rondom zijn geboorte is er geen plaats voor zijn ouders in Bethlehem. In Nazareth, waar hij opgroeit, wordt Jezus na een redevoering bijna over de bergrand gedreven. En de bewoners van een Samaritaans dorp willen hem niet ontvangen, omdat hij Jeruzalem als einddoel heeft. Het lijkt alsof Jezus in een langdurige trektocht opgedreven wordt naar de Golgotha, waar het heil zich tijdens de ultieme verstoting zal voltrekken.

Bronnen

In het woord vooraf (1,1-4) deelt de schrijver mee dat zijn boek steunt op oudere bronnen, die teruggaan op overleveringen van de oorspronkelijke ooggetuigen. Welke die bronnen zijn geeft hij niet aan, maar algemeen wordt aangenomen dat het evangelie van Marcus daartoe behoort, zij het wellicht in een meer primitieve vorm. Lucas kondigt ook direct aan dat hij zijn bronnen naar eigen inzicht geordend heeft.

Lucas in vergelijking met Matteüs en Marcus

Een gedeelte van de stof, zoals de grove verhaallijn, heeft Lucas gemeen met Matteüs en Marcus, de beide andere [Synoptici](#). Met Matteüs heeft Lucas verder vrijwel uitsluitend gelijkenissen en uitspraken van Jezus gemeen. Andere passages komen alleen in Lucas en Marcus voor, bijvoorbeeld die over de verdrijving van een onreine geest en over de arme weduwe die toch iets in de offerkist wierp (Lucas 4,33-37; 20,47-21,4; Marcus 1,23-28; 12,40-44). Tot de eigen stof van Lucas behoren onder meer de hoofdstukken over Jezus' geboorte en jeugd, enkele genezingsverhalen, de verschijningsverhalen na Jezus' Verrijzenis en een groot aantal gelijkenissen.

4. Johannes : rond 90 (v.v.) In feite begonnen rond 180 en afgewerkt in de IVE eeuw (wonderlijk en vreemd dat dit evangelie nooit spreekt over de apostel Johannes).

Al wat deze willekeurige samenvattingen kunnen aantonen, is de standvastigheid in de opbouw van de mythe.

Apostel Johannes

Volgens een eeuwenoude overlevering, ontstaan in de tweede eeuw, is het vierde evangelie van de hand van Johannes, een leerling uit de kring van de twaalf. De apostel Johannes was de zoon van Zebedeüs en een broer van Jakobus, die eveneens apostel was. Allen waren zij visser van beroep. Uit andere evangeliën valt af te leiden dat zijn vader een welgesteld man was, die anderen in dienst had. Zijn moeder, Salome, ondersteunde Jezus later met haar vermogen. Onder de apostelen nam hij samen met Petrus en zijn broer Jacobus een bevoorrechte plaats in. Na de Hemelvaart treedt hij met Petrus op in Jeruzalem en in Samaria.

De leerling van wie Jezus hield

Nu is het opmerkelijk dat in het Johannes-evangelie de broers Johannes en Jakobus nooit worden genoemd, behalve in het laatste hoofdstuk, dat waarschijnlijk pas later aan het geheel is toegevoegd. Wel treedt er herhaaldelijk een anonieme figuur op, de leerling die door Jezus bijzonder bemind werd (Joh. 13,23; 19,26; 20,2). Aan hem vertrouwt de aan het kruis stervende Heer zelfs zijn moeder toe (Joh. 19,37). Aangezien Johannes tot de bijzonder bevoorrechtten behoorde en Petrus en Jakobus niet in aanmerking komen als auteurs, wijst alles erop dat deze anonieme de apostel

Johannes is. Over hem dan wordt in het laatste hoofdstuk gezegd: *Deze leerling is het die getuigenis aflegt van dit alles en het ook heeft neergeschreven, en we zijn er zeker van dat zijn getuigenis betrouwbaar is* (Joh. 21, 24).

Efeze

Johannes zou in de loop van zijn leven naar Efeze zijn vertrokken. Daar heeft zich naar alle waarschijnlijkheid rondom Johannes een kleine gemeenschap gevormd van Joden die in Jezus de Messias zagen. Onder keizer Domitianus werd hij omstreeks 95 naar het eiland Patmos verbannen. Teruggekeerd in Efeze onder keizer Nerva, stierf hij uiteindelijk onder de regering van keizer Traianus (98-117). Johannes zou zijn evangelie in hoge ouderdom geschreven hebben.

Gezagvolle woorden

De kwestie van het feitelijke auteurschap is echter wel wat ingewikkelder. De tekst, waarvan de ons bekende, uiteindelijke versie meestal tussen de jaren 90 en 100 na Christus wordt gedateerd, moet een heel groeiproces hebben doorgemaakt. Aan de oorsprong van de traditie waaruit het Johannes-evangelie is voortgekomen en die tot het begin van het christendom teruggaat, moet een gezagvolle figuur hebben gestaan: iemand die best nog leerling van Jezus geweest kan zijn, wellicht inderdaad Johannes. Mogelijk zijn diens woorden tijdens zijn leven al opgetekend.

Andere bronnen

De lotgevallen en problemen van de vroegchristelijke 'johanneïsche' gemeente hebben de traditievorming beïnvloed en in het uiteindelijke evangelie hun sporen achtergelaten. Ook andere bronnen zijn dienstbaar gemaakt aan de boodschap: de reeds vermelde synoptische traditie, en volgens sommigen ook een bundeltje wonderverhalen die in dit evangelie 'tekenen' worden genoemd. Het geheel is uiteindelijk door één of meerdere auteurs bewerkt tot de tekst zoals wij die nu nog kennen.

Johannes en de synoptici

Het evangelie volgens Johannes is slechts ten dele met de evangeliën van de drie Synoptici vergelijkbaar. Johannes verhaalt maar heel weinig feiten, waarbij hij uit het overgeleverde materiaal een heel eigen keus maakt. Hij heeft ook een heel eigen topografisch en chronologisch kader. Hij laat Jezus in tegenstelling tot de andere evangelisten *herhaaldelijk* naar Jeruzalem reizen, waar zich ook het grootste deel van diens openbaar optreden afspeelt.

Meditatief en symbolisch

De woorden van Jezus hebben bij Johannes een eigen karakter. Het thema van Jezus' verkondiging, dat in de synoptische evangeliën de nabije komst van Gods koninkrijk was, is bij Johannes het 'eeuwige leven', dat met en in de persoon van Jezus is gekomen. Voor deze verkondiging bedient Jezus zich bij Johannes van lange meditatieve beschouwingen en van uitvoerige discussies. Jezus' denktrant is bij Johannes beschouwelijk en zijn taal sterk symbolisch.

Overeenkomsten

Johannes is wel bekend geweest met de tradities waar ook de synoptici op teruggrijpen. Op een groot aantal plaatsen treffen we stof aan die voorkomt in minstens een van de drie andere evangeliën. Ook daarbuiten kan men wijzen op verwantschap met motieven uit de synoptische traditie. Sommigen menen zelfs dat Johannes de geschreven evangeliën van Marcus en Lucas benut zou hebben.

Joodse wortels

In een poging de geheel eigen sfeer en denkwijze van Johannes te verklaren is vaak gezocht naar raakpunten met de omringende hellenistische wereld. Tegenwoordig is de overtuiging dat Johannes niet mag gelden als een late, hellenistische zijtak van de oerchristelijke traditie, maar dat hij zijn wortels heeft in het jodendom van de eerste eeuw. De stijl van het - overigens vrij eenvoudige Grieks - verraadt een schrijver met een 'joodse' manier van denken. Hij blijkt goed op de hoogte te zijn van de opvattingen van de Joden in het Palestina van die dagen.

Essenen

Het woordgebruik vertoont nauwe verwantschap met de geschriften van Qumran, die de opvattingen van de Essenen, een bepaalde joodse stroming in die tijd weergeven. Kenmerkend voor de Essenen is bijvoorbeeld een voorliefde voor tegenstellingen als licht-duisternis, dood-leven en waarheid-leugen. Men benadrukte in die kringen in het bijzonder de mystiek van de eenheid en de noodzaak van de broederlijke liefde. Het zijn karakteristieken die ook in het Johannes-evangelie terugkeren en die eigen zijn aan het joods-christelijke milieu, waarin het evangelie is ontstaan.

Oneffenheden

Al is het duidelijk dat het Johannes-evangelie niet ineens geschreven is, toch vormt het een homogeen geheel met een overzichtelijke opbouw en slechts een klein aantal oneffenheden. Afgezien van de pas veel later ingelaste passage over de overspelige vrouw (Joh. 7,53-8,11), wordt het laatste hoofdstuk vrij algemeen als een aanhangsel beschouwd.

Verder komt het, na het *Kom, laten we gaan* in 14,31, bevreemdend over dat Jezus aansluitend, gedurende de hoofdstukken 15-17, zijn betoog toch nog voortzet. Tenslotte lijkt het voor de hand te liggen om de hoofdstukken 5 en 6 om te keren. Er wordt wel eens verondersteld dat de auteur zijn werk niet heeft kunnen afronden en dat het na zijn dood werd verspreid zonder dat de oneffenheden werden gladgestreken.

Opdat u zult geloven

De bedoeling van het Johannes-evangelie wordt in Joh. 20,31 onder woorden gebracht: *...opdat u zult geloven dat Jezus de Messias is, de Zoon van God, en opdat u door te geloven leven zult bezitten in zijn naam*. Daarmee sluit het dus aan bij de synoptische evangeliën en bij de prediking van de Oude Kerk. Maar de schrijver doet dit op een geheel eigen wijze.

Zelfopenbaring

De opmerkelijkste trek van deze boodschap is de zelfopenbaring van Jezus. Niet dat God op de achtergrond is geraakt, immers: *De Vader is groter dan Ik* (14,28). Jezus verkondigt wel degelijk God, in zover hij zich aandient als door God gezonden om God zichtbaar te maken (14,9). Dit leidt overigens tot het verwijt van de joodse autoriteiten dat hij zich met God gelijkstelt (5,18).

Liefde

Wat Jezus in het Johannes-evangelie vooral van God te zien geeft, is diens liefde. Deze liefde openbaart hij onder meer in tekenen, waardoor hij zich voorstelt als de vervulling van de diepe verwachtingen van de mens: hij is het levensbrood, het licht van de wereld enz. Hij verkondigt niet alleen het goddelijk heil, hij is er de belichaming van. Deze 'aanmatiging' en het 'succes' dat de tekenen hem opleveren, brengen hem ten slotte aan het kruis. Zijn dood staat echter het volbrengen van het openbaringswerk dat de Vader hem heeft opgedragen, niet in de weg. Integendeel, juist zó heeft hij alles volbracht (19,28.30). Zijn smadelijk einde wordt dé openbaring van Gods liefde (3,14-17).

Twijfel in de gemeente

Het johanneïsche verhaal van Jezus' optreden weerspiegelt in hoge mate het leven en de behoeften van de gemeente waartoe Johannes zich richt. Het zal voor een aantal gemeenteleden niet altijd even duidelijk geweest zijn dat Jezus daadwerkelijk de Messias was: de autoriteiten van zijn volk hadden hem destijds straffeloos kunnen verwerpen, en ook de autoriteiten ten tijde van de johanneïsche gemeente wezen Jezus nog steeds af. Bovendien viel het de christenen kennelijk zwaar om te leren leven met de afwezigheid van Jezus, wiens verblijf op aarde al in een ver verleden lag en wiens wederkomst naar een steeds verdere toekomst werd verschoven.

Geloven zonder te zien

Het enige adequate antwoord op de zelfopenbaring van Jezus is: geloof. Dat verwacht Jezus van zijn tijdgenoten, dat verwacht Johannes van zijn lezers (20,31). Om hen in het geloof te sterken legt Johannes getuigenis af van de ongehoord nieuwe en niet meer te overtreffen werkelijkheid die zich in Jezus heeft geopenbaard en blijft openbaren. Jezus zegt bij Johannes: *Uw naam heb ik hun geopenbaard en ik zal dit blijven doen, opdat de liefde waarmee Gij Mij hebt liefgehad, in hen moge zijn en Ik in hen* (17,26). Hierdoor krijgt Zijn leven een blijvende actualiteit. Zo wordt ook de afstand overbrugd die hen scheidt van de Jezus die eens moet komen: voor wie gelooft, is de toekomst reeds begonnen (11,24-26; 14,2-3). *Gelukkig zij die zonder gezien te hebben toch tot geloof komen* (20,29).

Anti-joods?

Johannes wijst herhaaldelijk op de geslotenheid van de 'wereld' voor de onverwachte manier waarop God zich openbaart. Deze 'wereld' ziet Johannes op de eerste plaats vertegenwoordigd door leidende joodse kringen, vaak kortweg 'Joden' genoemd. De tegenstelling tussen deze 'Joden' en de johanneïsche gemeente is evenwel geen tegenstelling tussen het joodse volk en de christenen, maar tussen twee groepen binnen het Joodse volk, die zich beide als de ware afstammelingen van Abraham beschouwen.

Aanvaarden of afwenden

De felheid waarmee Johannes zich soms tegen 'de Joden' keert, is niet bedoeld om zijn medechristenen tegen dit volk op te zetten, maar om hen in hun geloof te bevestigen en hun groepsbesef te verstevigen. Hij lijkt bovendien duidelijk te willen maken dat de tegenstelling tussen afwenden en aanvaarden tot op zekere hoogte ook aanwezig is binnen de gemeente, en zelfs in het hart van de gelovige: ook een christen riskeert zich af te sluiten voor God wanneer deze zich opnieuw zal openbaren.

Evangelie, Johannesbrieven en Apokalyps

Zowel het evangelie als de Apokalyps en de Johannesbrieven worden van oudsher aan de apostel Johannes toegeschreven. Toch achten moderne exegeten het onwaarschijnlijk dat hier sprake is van één en dezelfde auteur. Er is

sprake van taalkundige en stilistische verschillen en van opvallende verschillen in mentaliteit en theologische ideeën. Men neemt aan dat zowel de Brieven als de Openbaring van Johannes later zijn ontstaan dan het evangelie.

Apocriefe boeken van de Bijbel

Apocriefen bij het Eerste verbond

Een deel daarvan wordt binnen het christendom wel gebruikt, maar als minder gezaghebbend beschouwd dan de boeken die tot de "canon" behoren. Een ander deel wordt daarentegen binnen het christendom als dwaalleer beschouwd of minstens met enige scepsis bekeken.

De **rooms-katholieke en oosters-orthodoxe canon** bevat boeken, waarvan lang onduidelijk was of deze boeken een Hebreeuwse oorsprong hebben. Deze boeken maken deel uit van de Septuagint, de naam voor de Griekse vertaling van de Tenach die tussen circa 250 en 100 v.Chr. werd gemaakt. Vroegere tekstcritici veronderstelden dat de Septuagint een vertaling van de masoretische tekst was. Door nieuwe tekstvondsten gaat men er nu van uit dat de Septuagint en de hedendaagse masoretische teksten beiden vertalingen zijn van een nog oudere, inmiddels verloren gegane Hebreeuwse versie, ook wel de Vorlage genaamd.

Deutero-canonieke boeken

De deutero-canonieke boeken zijn geen apocriefen volgens de grootste christelijke kerken, alleen protestantse kerkgenootschappen spreken hier over apocriefen. De deutero-canonieke boeken zijn de geschriften die niet behoren tot de Hebreeuwse canon (deutero-canoniek betekent 'in tweede instantie aan de canon toegevoegd'), maar die in het Hellenistische jodendom gebruikt werden. Zij maken daar deel uit van het Eerste Verbond. Sommigen ervan gaan terug op oorspronkelijk in het Hebreeuws of Aramees geschreven handschriften. Anderen zijn oorspronkelijk in het Grieks geschreven. Uit deze deutero-canonieke boeken werd soms door de kerkvaders en kerkelijke schrijvers uit de eerste eeuwen geciteerd. Ze behoren tot de canon van de Septuagint en van de Vulgaat, en hun plaats in de canon van de Bijbel werd bevestigd door de Concilies van Florence (1441) en Trente (1546). Het woord deutero-canoniek is van de kerkvader en Bijbelgeleerde Hiëronymus afkomstig en duidt aan dat hij ze in tweede instantie tot de canon zou willen rekenen.

Deze Bijbelboeken worden door de protestantse kerken niet als theologisch en geestelijk gezaghebbend erkend en maken volgens hen geen deel uit van de Bijbel. Omdat Maarten Luther de Tenach als grondtekst voor zijn Bijbelvertaling gebruikte - en niet de Septuagint - heeft hij ook de Hebreeuwse canon uit het jodendom overgenomen. De eerste versie van de (protestantse) Statenvertaling bevatte deze zogenaamde deutero-canonieke boeken overigens wel, maar als bijlage en ze werden voorafgegaan door een 'waarschuwing voor de lezer' dat de boeken weliswaar nuttig waren om te lezen, maar niet tot de protestantse canon behoorden. In latere (protestantse) Bijbeluitgaven werden de boeken echter weggelaten, oftewel: ze werden toegevoegd aan de protestantse lijst van apocriefe boeken. In moderne Nederlandse Bijbeluitgaven zijn de deutero-canonieke boeken veelal wel weer aanwezig, zoals de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV).

Apocriefe geschriften (Prot.)

Het woord *apocrief* komt uit het Grieks en betekent *verborgen*. Met apocriefe geschriften worden religieuze teksten bedoeld die niet tot de officiële bijbelteksten (canon) gerekend worden. De meeste zijn ontstaan tussen de tweede eeuw voor en na Christus. De term werd geïntroduceerd door Hieronymus (ca. 342-420), die er de boeken mee bedoelde die wel opgenomen waren in de Griekse Septuaginta maar niet in de Hebreeuwse bijbel.

Tussen rooms-katholieken en protestanten bestaat verschil van mening over welke oud-testamentische boeken nu apocrief zijn en welke niet. De katholieken rekenen Tobias, Judith,

Wijsheid, Jezus Sirach, Baruch, 1 en 2 Makkabeeën en enkele hoofdstukken en aanhangsels van Daniël en Esther wél tot het Eerste verbond, en noemen die geschriften *deuterocanoniek*. Onder de apocriefe boeken van het Eerste Verbond verstaan zij 3 Makkabeeën, 3 en 4 Ezra en het Gebed van Manasse. De protestanten zien al deze geschriften als apocrief. Andere, meestal later opgedoken geschriften noemen zij *pseudepigraphen*.

Over de volgorde in het Tweede Verbond zijn katholieken en protestanten het wel eens. Katholieken beschouwen Hebreëën, 2 Petrus, 2 en 3 Johannes, Jakobus, Judas en Openbaring als deuterocanoniek. Er bestaan ook apocriefe geschriften bij het Nieuwe Testament, maar die zijn niet bij de Statenvertaling opgenomen. Het gaat hierbij om werken als het Evangelie van Thomas en de Oden van Salomo, enz.

Deutero-canonieke boeken

De deutero-canonieke boeken zijn:

- * Tobit (Tobias)
- * Judith
- * Boek der Wijsheid
- * De wijsheid van Jezus Sirach
- * Baruch incl. Brief van Jeremia (Baruch 6)
- * Esther (deutero-canoniek deel)
- * Gebed van Azaria (Dan. 3)
- * Gezang in de vuuroven (Dan. 3)
- * Susanna (Dan. 13)
- * Bel en de draak (Dan. 14)
- * Gebed van Manasse
- * 1 Makkabeeën
- * 2 Makkabeeën

Enkele geschriften uit de Septuagint gelden voor zowel de katholieke kerk als de protestantse kerken als apocriefen. Deze geschriften werden soms door de kerkvaders en kerkelijke schrijvers uit de eerste eeuwen geciteerd en worden daarom door sommige oosters-orthodoxe kerken erkend:

- * III Ezra
- * IV Ezra
- * III Makkabeeën
- * IV Makkabeeën
- * Psalm 151
- * Oden

Een speciale plaats in dit verhaal over apokrief of deuterokanoniek verdient de traditie rond Henoch. In de Ethiopische kerk is Henoch kanoniek; in de overige kerken apokrief.

* Henoch

Apocriefen en islam

Ook binnen de islam wordt met respect over de Bijbel gesproken en het wordt gerekend tot de islamitische Heilige Boeken. Moslimgeleerden stellen echter dat de huidige Heilige Boeken, zoals gebruikt bij de christenen en joden, aan tahrif lijden. Dat wil zeggen dat de betekenis of woorden zijn gewijzigd, dat sommige passages ontbreken en andere passages er later aan zijn toegevoegd, zoals wellicht de apocriefe boeken. De verschillende opvattingen welke delen wel en niet tot de Bijbel gerekend moeten worden en de discussie daaromtrent versterkt voor moslims het idee dat de Bijbel niet zuiver is overgeleverd. Overigens lijdt, volgens de orthodoxe islam, de Koran niet aan deze 'tahrif' en bevat deze het onfeilbare en authentieke (laatste) woord van God.

Niet-religieus gebruik

In het alledaagse spraakgebruik wordt met apocrief bedoeld dat de authenticiteit van een verhaal twijfelachtig is of zelfs ontbreekt. Het begrip wordt dan gebruikt om een verhaal aan te duiden dat desondanks vaak wordt verteld en algemeen wordt geloofd.

In literatuur verwijst apocrief naar werken die worden toegeschreven aan iemand anders dan de werkelijke auteur, veelal aan een beroemd persoon.

Apocriefen van het Tweede Verbond

Zij worden door de rooms-katholieke kerk en protestantse kerken om uiteenlopende redenen zijn afgekeurd. Niet elk boek, dat niet-canoniek is, is daarmee apocrief. Apocriefen willen bewust deel uitmaken van het Nieuwe Testament, worden doorgaans aan een apostel toegeschreven en de totstandkoming vond plaats tijdens de oudheid.

Tijdens de Canonvorming van het Tweede Verbond kwam het tot een scheiding tussen canonieke en apocriefe boeken. Zo waren sommige apocriefen in gebruik bij en bewerkt door volgelingen van gnostische leraren¹, van andere apocriefen werd de authenticiteit betwist en van weer andere geschriften werd beweerd dat zij ketterijen bevatten. Een groot aantal christelijke en filosofische geschriften werd gevonden in 1945 bij Nag Hammadi, de zogenaamde Nag Hammadi-geschriften, waaronder ook gnostiserende apocriefen:

* Evangelie van de waarheid toegeschreven aan Valentinus

* Evangelie van Philippus waarschijnlijk geschreven door een leerling van Valentinus

Evangelie van Maria Magdalena, onder de aandacht gekomen door De Da Vinci Code van Dan Brown

- In het Evangelie van Philippus (geschreven in de IIe eeuw in het Grieks) ontdekt men nog verbazingwekkende dingen: **Pagina 61 /107**
- 32- "ze waren met drie, die gingen met de Leermeester, Maria zijn moeder, de zuster van zijn moeder en Myriam van Magdala die bekend staat als zijn gezellin(koïnonos) want Myriam is voor hem een zuster, een moeder en een echtgenote (koïnonos)" **Pagina 65/11**
- 55-[...] "De gezellin(koïnonos) van de Zoon is Myriam van Magdala. De leermeester beminde haar boven alle discipelen en kuste haar dikwijls op de mond" [...]
- Maria Magdalena wordt wel genoemd als de eerste komt rapporteren over de verrezen Heer. In het boek Handelingen komt ze niet voor, en ook in de brieven wordt ze niet genoemd, ook niet als [Paulus](#) de getuigen van de opstanding opsomt (1 Kor. 15:4-7). Trouwens, de andere vrouwen ook niet. Maar buiten het Tweede Verbond om bestaan er veel verhalen over haar. o zijn er in 1945 in Nag Hammadi perkament-rollen² in een kruik gevonden,

¹ In 1966 werd in Messina, Italië, een internationaal colloquium gehouden over de oorsprong van het gnosticisme, gedeeltelijk om het probleem van de definitie ervan te bestuderen. Om te helpen het begrip te verruimen, leverde de onderzoeker van het boeddhisme Edward Conze een bijdrage met een bijzondere lezing getiteld 'Boeddhisme en gnosis' waarin hij acht basisaannames opsomde waarover aanhangers van gnosis en het mahayanaboeddhisme het eens zijn, waaronder de volgende: (1) verlossing door *gnosis* of *jñāna* (de woorden stammen van dezelfde Indo-Europese wortel), (2) onwetendheid (d.w.z., blind zijn voor de ware feiten van het bestaan) is de oorzaak van het kwaad, (3) kennis vloeit uitsluitend voort uit openbaring, wat een ieder in zichzelf moet ervaren, en (4) de cruciale rol van wijsheid in elk stelsel.

² Tot 1945 kwam de meeste informatie over de gnostici uit de tweede en derde hand en werd voornamelijk ontleend aan de muggenzifterige geschriften van de vroege schrijvers over ketterij, zoals Irenaeus, Tertullianus, Clemens van Alexandrië en Epiphanius. In het Tweede Verbond zelf zijn er tekstverschillen. Het is dus niet zo eenvoudig te achterhalen wat de waarheid is. Ehrman merkt op (blz. 219) dat er naar schatting 200.000 tot 300.000 tekstuele verschillen voorkomen in de ongeveer 5.400 momenteel bekende Griekse manuscripten en fragmenten van het Nieuwe Testament. (Bart Ehrman). Ehrman is voorzitter van de theologische faculteit van de universiteit van North Carolina in Chapel Hill, en heeft zich gespecialiseerd in de interpretatie van het Tweede Verbond en de geschiedenis van het

die daar sinds de vierde eeuw na Christus moet hebben gelegen. Ze zijn dus ouder dan de oudste handschriften van het Nieuwe Testament. Het zijn vertalingen in het Koptisch van geschriften geschreven door aanhangers van de Gnostiek.

Die waren in die tijd als ketters veroordeeld, en daarom zullen de rollen verborgen zijn. Men denkt dat de originele geschriften in ca. 150 zijn geschreven.

Eén van die geschriften heet: Het Evangelie van Philippus, en hierin speelt Maria Magdalena een ongewone rol. Ze is daarin de gelijke van de apostelen, of misschien wel de belangrijkste. En de suggestie wordt gewekt, dat zij, en niet Johannes, de leerling was die Jezus liefhad. En dat Petrus daarom een hekel aan haar had. Johannes spreekt het hele Evangelie door over de discipel die Jezus liefhad. Nergens wordt een naam genoemd, maar het moet wel een man zijn. Men neemt aan dat het Johannes zelf is. Maar in dit werk wordt dus gesuggereerd dat het Maria Magdalena was. Het zou een heel andere lading geven aan de tekst: "Eén van hen, de leerling van wie Jezus bijzonder veel hield, rustte dicht tegen Jezus aan" (Joh. 13:23)

Ook de in het algemeen vrouw-onvriendelijk kerkvaders, die de Gnostiek bestreden, geven in hun bestrijding aan dat Maria Magdalena veel belangrijker was dan in later tijd. Als het Christendom heeft gewonnen, en de kerk interessant wordt voor de eierzuchtigen (meest mannen), wordt de rol van Maria Magdalena nog verder teruggedrongen. Paus Gregorius de Grote (ca. 600) stelt officieel vast dat ze een hoer was: ze zou de vrouw zijn die in Lukas 7:36-50 de voeten van Jezus wast (in 1969 ingetrokken). Ook verder waren er veel **verhalen** over haar. Zo zou ze dezelfde persoon zijn als Maria van Bethanië. Anderen veronderstellen, dat ze met Jezus getrouwd was. Een Joodse rabbi werd verondersteld getrouwd te zijn, en met wie anders zou Jezus getrouwd geweest kunnen zijn? Na Zijn opstanding zou ze naar Frankrijk gegaan zijn, samen met Lazarus en Jozef van Arimathea. De laatste moest vluchten omdat hij het lichaam van Jezus gestolen zou hebben. En daarom horen we in de "Handelingen" niets over deze drie. De meest bizarre theorie laat Jezus, die de kruisiging overleefd zou hebben, ook naar Frankrijk gaan, daar samen met Maria Magdalena een gezin stichten, en de voorvader worden van de Merovingen, koningen van Frankrijk. De bekendste van dit huis is Clovis, die zich in 506 tot het Christendom bekeerde.

* Evangelie naar Judas in gebruik bij de Kainieten

* Geheime Boek van Johannes, met een uitgewerkte gnostische scheppingsmythe

Er bestaan uitgaven (onder andere van Prisma) waarin Nederlandse vertalingen van (enkele van) deze geschriften zijn gebundeld.

Er zijn naast de vier evangeliën die in het Tweede Verbond zijn opgenomen, nog 31 evangeliën bekend. Daarvan zijn er ongeveer twintig (!) geworteld in de gnostiek, waarover we het straks nog hebben. De rechtgelovige christelijke gemeenschap heeft deze teksten niet willen aanvaarden als officiële documenten van de heilige Schrift.

De Ethiopisch-orthodoxe Kerk erkent de **Handelingen van Paulus** alsmede enkele voor Ethiopië unieke boeken, die door alle andere kerken als apocriefen worden beschouwd. Een strikte scheiding tussen canonieke en apocriefe geschriften maakt de Ethiopisch-orthodoxe Kerk in tegenstelling tot de andere kerken van het christendom echter niet.

vroege christendom. Hij heeft ook een aantal niet-canonieke christelijke geschriften vertaald die zijn opgenomen in een aanvullend boekdeel. Niet al deze geschriften zijn gnostisch; vele zijn in feite nogal orthodox, maar zijn om een of andere reden uiteindelijk niet in het Tweede Verbond opgenomen. *Lost Scriptures: Books that Did Not Make It into the New Testament*, Oxford University Press, New York, 2003. Dit werk bestaat uit 14 evangeliën, 5 handelingen van de apostelen, 14 zendbrieven en daaraan gerelateerde geschriften, 9 openbaringsgeschriften en openbarende verhandelingen en 5 canonieke lijsten met christelijke geschriften.

Boeken die wel pretenderen onderdeel uit te maken van het Nieuwe Testament, maar waarvan niet objectief kon worden vastgesteld dat ze in de oudheid bestaan hebben, zoals het middeleeuwse **Evangelie van Barnabas** (hoewel het Epistel van Barnabas soms zo werd genoemd) en nieuwe openbaringen zoals het **Boek van Mormon** en **de boeken van Jakob Lorber**, worden niet tot de apocriefen gerekend.

Jeugdevangelies

De canonieke evangelies van Matteüs, Markus, Lukas en Johannes vertellen weinig over de jeugd van Jezus. In deze lacune wordt voorzien door een aantal teksten die zich alleen met deze periode uit het leven van Jezus bezighouden:

* Het Proto-Evangelie van Jacobus (ook wel het Evangelie van Jacobus genoemd): Het *apocriefe (geheime) boek van Jacobus*, dat beschrijft hoe 'de twaalf volgelingen allemaal bijeenzitten, en in de herinnering roepen wat de heiland ieder van hen had verteld, ongeacht of het op een verborgen manier of openlijk was gedaan, en dit in boeken ordenden'.

* Het Kindheidsevangelie van Thomas (niet te verwarren met het Evangelie van Thomas)

* Het Evangelie van pseudo-Matteüs (ook wel de Geboorte van Maria en Kindertijd van de Verlosser)

* Het Leven van Johannes de Doper

* De Geschiedenis van Jozef de Timmerman

Soms wordt ook het Arabische kindheidsevangelie tot de apocriefen van het Tweede Verbond gerekend, hoewel de ontstaansperiode (6e eeuw), daarvoor al te laat is. Het Libellus de Nativitate Sanctae Mariae en het Latijnse Kindheidsevangelie zijn zeer laat ontstaan, zodat deze zonder twijfel niet meer tot de apocriefen kunnen worden gerekend.

Veel van de kindheidsevangelies blijken te zijn gebaseerd op een combinatie van het Kindheidsevangelie van Thomas en het Proto-evangelie van Jacobus.

Joods-christelijke evangelies

De sekte in de vroege kerk, die een sterke verbondenheid met het jodendom kende en de joodse wetten volgde, gebruikte een geheel eigen verzameling evangeliën:

* Het Evangelie van de Hebreëen

* Het Evangelie van de Nazareeërs

* Het Evangelie van de Ebionieten

Omdat zij slechts bewaard zijn gebleven als verspreide logia binnen de kritische commentaren van de groepen die hen destijds bestreden, stellen moderne theologen dat zij wellicht verschillende benamingen zijn voor hetzelfde, hoewel de logia die aan het Evangelie van de Ebionieten worden toegeschreven meer onderscheiden zijn dan de overige. Er is ook gesuggereerd dat het Evangelie van de Hebreërs een vroege versie van het Griekse Evangelie naar Matteüs kan zijn geweest.

Gezegdenevangelies

Twee teksten hebben de vorm van een korte verzameling logia-gezegdes en korte gelijkenissen, zonder verhaalstructuur:

- Het Evangelie naar Thomas (niet te verwarren met het Kindheidsevangelie van Tomas)

Evangelie van Thomas

Het evangelie van Thomas is een van de apocriefe evangeliën. In de Proloog wordt gesteld dat het door Judas Thomas geschreven zou zijn. We mogen aannemen dat daarmee de apostel Thomas bedoeld wordt. Het Thomas-evangelie werd in **1945** door twee boeren bij **Nag Hammadi** gevonden in een kruik, tezamen met een aantal andere koptische geschriften, de meeste met **een gnostische inslag**. Het bestaat uit een **114-tal losse uitspraken van Jezus**, zogeheten logia - enkelvoud: logion - en heeft dus niet de vorm van een evangelie uit het verhalende genre.

Het teruggevonden manuscript zelf is gedateerd op de 4e eeuw en is waarschijnlijk een vertaling van een Griekse tekst. Een aantal tekstfragmenten werd al eerder, rond 1900, in Egypte bij Oxyrrhynchus gevonden en dateert uit de 3e eeuw.

In tegenstelling tot wetenschappelijke kennis (*episteme*), is gnosis spirituele kennis die door de gnostische christenen als *soterisch* ('verlossend') en als *esoterisch* ('verborgen') werd beschouwd. Voor hen hield het veel meer in dan de geheime openbaring die is verborgen in de bijbel en wordt ontdekt door een 'spirituele' in plaats van een letterlijke interpretatie. Omdat iedereen een kind van God is en het zaad of de lichtvonk van goddelijkheid in zich heeft, wordt verlichting uiteindelijk bereikt door de discipline van zelfkennis – zoals wordt benadrukt in het *Evangelie naar Thomas* dat als volgt begint:

Dit zijn de geheime uitspraken die de levende Jezus deed en die Didymos Judas Thomas heeft opgetekend.

(1) En hij zei: 'Wie de betekenis van deze uitspraken ontdekt zal de dood niet ervaren.'

(2) Jezus zei: 'Laat hij die zoekt doorgaan met zoeken tot hij vindt. Als hij vindt, zal hij het moeilijk krijgen. Als hij het moeilijk krijgt, zal hij verbaasd zijn, en hij zal heersen over het Al.'

(3) Jezus zei: 'Als zij die u leiden tegen u zeggen, 'Zie het Koninkrijk is in de hemel', dan zullen de vogels van de hemel u voorgaan. Als zij u zeggen, 'Het is in de zee', dan zullen de vissen u voorgaan. Beter gezegd, het Koninkrijk is in u en het is buiten u. Als u uzelf leert kennen, dan zult u gekend worden en u zult beseffen dat u een zoon van de levende Vader bent. Maar als u uzelf niet zult kennen, zult u in armoede verblijven en bent u die armoede.'

Datering, Thomas en Q

De datering van Thomas is onzeker. Er zijn twee opvattingen

- een soort samenvatting in slagzinnen.
- Thomas een onafhankelijke traditie, los van de evangeliën.

École Biblique de Jérusalem, een gezaghebbende instituut voor bijbelstudie binnen de katholieke Kerk, ziet het als voorafgaand aan de canonische evangeliën.

Helmut Koester van de **Harvard University** situeert de oorsprong ervan rond het jaar 50. In die vroege datering wordt hij door een aantal collega's gevolgd o.m. door Ron Cameron, S.L. Davis en C.W. Hedrick.

Een niet onbelangrijke indicatie is de vaststelling dat de woorden van Paulus in zijn eerste brief aan de Korintiërs (1 Korintiërs 2:9³) nagenoeg letterlijk overeenkomen met logion 17 uit dit evangelie.

Het Evangelie van Thomas zou als vroege tekst een verzameling uitspraken van Jezus vormen, vergelijkbaar met Q. Men meent immers dat voorafgaand aan de Nieuwtestamentische evangeliën, er een verzameling losse uitspraken moet hebben gecirculeerd onder de Jezus-volgelingen. Die veronderstelde verzameling uitspraken van Jezus noemt men Q, van het Duitse woord Quelle (= bron). Matteüs en Lucas baseren hun evangelie mede op Q. Dat is hypothese.

Thomas zou oorspronkelijk samengesteld zijn in de Thomas-gemeente in Edessa, geheel onafhankelijk van Q. En de veronderstelde Q is samengesteld onafhankelijk van Thomas. Thomas en Q zouden dan twee regionaal gescheiden tradities van Jezus-volgelingen vertegenwoordigen. Maar ook als men dit aanneemt, en Thomas, evenals Q, ontstaan zou zijn vóór de Nieuwtestamentische evangeliën, dan rest nog de vraag: is de teruggevonden Thomas gelijk aan de oorspronkelijke verzameling zoals die in Edessa zou zijn opgesteld? De teruggevonden tekst van Thomas dateert uit de vierde eeuw en het is zeer onwaarschijnlijk dat we hiermee de complete en ongewijzigde oer-Thomas in handen hebben. De oer-Thomas is hoogstwaarschijnlijk in het Aramees opgesteld, daarna vertaald in het Grieks en de teruggevonden Thomas is weer een vertaling van de Griekse versie in het Koptisch. In dat traject heeft Thomas zo goed als zeker redactionele wijzigingen ondergaan, recent nog onder gnostische christenen in Alexandrië. Maar wat zijn die wijzigingen? Daarover is moeilijk zekerheid te verkrijgen. Hetzelfde probleem geldt overigens ook voor Q, want de oudste handschriften van de Nieuwtestamentische evangeliën dateren ook uit de vierde eeuw, dezelfde eeuw van het teruggevonden koptische evangelie van Thomas.

³ 1 Kor. 2:9 Maar het is zoals geschreven staat: 'Wat het oog niet heeft gezien en het oor niet heeft gehoord, wat in geen mensenhart is opgekomen, dat heeft God bestemd voor wie hem liefheeft.'

De Jezus van het Thomas-evangelie

In het Thomas-evangelie wordt niet gesproken over de geboorte, het leven, of de kruisdood en opstanding van Jezus. Dat is voor sommigen een reden om te veronderstellen dat het Thomas-evangelie een vroege tekst is, ontstaan nog vóór de formulering van de kruisdood-theologie in de 2e eeuw, die later bij het **Concilie van Nicaea** in 325, als **de verzoeningsleer tot dogmatisch fundament van het christendom** werd bevestigd.

Nagenoeg verlaten is de opvatting dat het Thomas-evangelie een resultaat zou zijn van een bewerking van de oorspronkelijke evangeliën die rond 150 ontdaan zouden zijn van hun eschatologische elementen. In dat geval zou er sprake zijn geweest van een Thomische gemeente die afstand wilde nemen van gedachten omtrent de eindtijd. In plaats daarvan richtten zij zich op een meer vergeestelijkte, introspectieve invulling van de leer van Jezus.

In het Thomas-evangelie is het centrale thema de boodschap van Jezus dat zelfkennis ook kennis van het Al betekent. Dat is een kenmerk waarom men gewoonlijk het Thomas-evangelie als een gnostische tekst beschouwt. De meeste logia zijn non-dualistisch; een terugkerend thema is '**de twee één maken.**' Enkele andere logia schilderen de wereld echter als een dualistische schepping. Een **demiurg** - zoals in de gnostiek voorkomt - **ontbreekt** in deze tekst echter volledig. En zeker zijn ook niet alle logia eenduidig gnostisch. Omdat het in Nag Hammadi gevonden document uit de 4e eeuw wel onder redactie van een gnosticus stond en bedoeld was voor gebruik in een gnostische omgeving, wordt het Thomas-evangelie niettemin meestal tot de gnostiek gerekend.

Thomas en het koninkrijk

In de synoptische evangeliën Matteüs, Marcus en Lucas vindt men veelvuldig de **verwachting dat de eindtijd nabij is**. Jezus zal spoedig terugkeren en dan 'het koninkrijk' vestigen, het heilsrijk, waarbij dan de gelovigen en de ongelovigen definitief van elkaar gescheiden zullen worden, de ongelovigen worden gestraft.

In Marcus 9 zegt Jezus bijvoorbeeld: *Ik verzeker jullie: sommigen die hier aanwezig zijn zullen niet sterven voordat ze de komst van het koninkrijk van God in al zijn kracht hebben meegemaakt. Maar die verwachting komt, letterlijk gezien, niet uit.* Het evangelie naar Johannes plaatst het koninkrijk in de hemel, na de dood en alleen voor de gelovigen. Bij Lucas (Lc 17,20-21:) krijgt deze eindtijdverwachting een andere vorm. De eindtijd is er al, maar men neemt het niet waar: De komst van het koninkrijk van God laat zich niet aanwijzen, en men kan niet zeggen: "Kijk, hier is het!" of: "Daar is het!" Maar weet wel: het koninkrijk van God ligt binnen uw bereik.

Het Thomas-evangelie staat dicht bij de opvatting van Lucas, en benadrukt de spirituele dimensie van 'het koninkrijk'.^[8] In uitspraak 113 van het Thomas-evangelie stelt Jezus dat het koninkrijk niet in de toekomst ligt, en ook niet in de hemel, maar 'uitgespreid is over de aarde, maar de mensen zien het niet'. De gnostische uitleg daarvan is, dat de boodschap van de Jezus van het Thomas-evangelie niet zozeer over geloof, maar over een innerlijke ervaring gaat: Zijn leerlingen zeiden tot hem:

Wanneer zal het koninkrijk komen?

Jezus zei:

Het koninkrijk komt niet door het te verwachten.

Je kunt niet zeggen: 'Het is hier', of 'Het is daar'.

Nee, het koninkrijk is uitgespreid over de aarde maar de mensen zien het niet.

Ook in andere logia wordt de aanwezigheid van het koninkrijk in het hier en nu benadrukt: In Thomas 51 zegt Jezus daarover:

Wat je nog verwacht is al gekomen,

maar je herkent het niet.

Thomas-evangelie en vrouwen

In het Thomas-evangelie worden enkele vrouwen, net als in de evangeliën uit het Nieuwe Testament, met name genoemd. In het Thomas-evangelie worden de meeste vragen gesteld door 'de leerlingen' die verder niet bij naam genoemd worden. Het Thomas-evangelie kent twee logions, waarin een bij haar naam genoemde vrouw een

vraag aan Jezus stelt, Maria Magdalena in logion 21 en Salomé in logion 61. In de laatste logion vraagt Petrus aan Jezus om Maria Magdalena weg te sturen. Maar Jezus wijst hem terecht en zegt dat hij haar een gelijkwaardige positie zal geven als die van mannen:

Simon Petrus zei tot hem:

Stuur Maria van ons weg, want vrouwen zijn het leven niet waard.

Jezus zei:

Zie, ik zal mij met haar verbinden en haar tot mens maken, opdat ook zij een levende geest worde, net als jullie mannen.

Want ook iedere vrouw die mens wordt zal het koninkrijk der hemelen binnengaan. Logion 114 behoort waarschijnlijk niet tot de oerversie van het Thomas-evangelie en zou later zijn toegevoegd. Het weerspiegelt de verschillende opvattingen over de rol van de vrouw binnen de gnostiek en die van de zich dan vormende Kerk. In de gnostiek zijn vrouwen gelijkwaardig aan mannen.

Thomas-evangelie en de katholieke Kerk

De eerste vermelding van het Thomas-evangelie, vergezeld van een citaat eruit, werd door Hippolytus van Rome (170-235) geschreven. Ook Origenes maakt gewag van een evangelietekst van Thomas, maar het is onduidelijk of het hier om hetzelfde geschrift gaat. In de 4e eeuw schrijft kerkhistoricus Eusebius van Caesarea over het Thomas-evangelie dat het niet authentiek is.

Het Thomas-evangelie heeft nooit ingang gevonden in de canon van het christendom, waarschijnlijk omdat het geschrift niet bekend was tijdens het samenstellingproces ervan. Daar staat tegenover dat de kerkvaders het Thomas-evangelie nooit hebben verboden of op een index hebben geplaatst. Afwijzing van het Thomas-evangelie kwam eerst later tot stand, nadat het in verband was gebracht met o.a. het manicheïsme. Zo staat in De receptione haereticarum van Timotheus van Constantinopel te lezen dat het Thomas-evangelie in gebruik was bij manicheïsten.

Het Evangelie van Thomas verwijst inderdaad naar geheime leer als Jezus aan Thomas drie geheime woorden vertelt. Als zijn medediscipelen vragen wat deze zijn, antwoordt Thomas, 'Als ik jullie een van de woorden verklap die hij mij toevertrouwde, zullen jullie stenen oppakken en naar mij gooien; er zal een vuur uit de stenen komen en jullie verbranden.' In dezelfde passage (13) vraagt Jezus hen om hem met iemand te vergelijken. Simon Petrus beschrijft Jezus als een rechtvaardige engel, Mattheus noemt hem een wijze filosoof, terwijl Thomas – 'bedwelmd' door goddelijke wijsheid die uit een borrelende bron vloeit – zegt 'mijn mond is absoluut niet in staat om te zeggen op wie u lijkt'. Paulus schrijft in dezelfde geest over de man (hijzelf) die 'naar het paradijs werd weggevoerd en onuitsprekelijke woorden heeft gehoord, die het een mens niet geoorloofd is uit te spreken' (2 Cor 12:4).

Verwijzingen naar de mysteriën en de verborgen wijsheid van God in zowel het Nieuwe Testament als de geheime evangeliën suggereren dat enkele van de kernleringen van Jezus waren voorbehouden aan een kleine minderheid en dat ze aan de overgrote meerderheid van trouwe christenen in hoge mate werden onthouden. Hier ligt een enorm probleem betreffende de essentie van het christendom: Berustte het oorspronkelijk op esoterische grondslag, vergelijkbaar met de oude mysteriën? Clemens van Alexandrië, de kerkvader uit de tweede eeuw, bevestigde duidelijk dat dit zo was. De mysteriën van het geloof moeten niet aan iedereen worden bekendgemaakt, schreef hij, terwijl hij ons opdroeg 'de geheime tradities van de ware gnosis te aanvaarden' die door de zoon van God werden onderwezen (*Stromateis* I.xii).

Mythen en gelijkenissen vormden de taal waarin de oude mysteriën werden openbaar gemaakt; en hoewel er geen gedetailleerde uitleg van hogere leringen beschikbaar was, was de oorspronkelijke inhoud ervan nooit geheim. Cicero, bijvoorbeeld, prees Athene voor haar vele bijdragen aan de beschaving, 'maar niets is beter dan die mysteriën waardoor wij worden gevormd en gekneed uit

een ruwe en primitieve toestand van mens-zijn; en in feite beseffen we in de mysteriën de werkelijke beginselen van het leven, en leren niet alleen om gelukkig te leven maar ook om met een groter vertrouwen te sterven' (*De Legibus* II.14). De institutionele vormen ervan waren organisaties die zoals in moderne universiteiten ruwweg waren geordend in studies voor beginners en doctoraalstudies – genaamd de kleine en grote mysteriën – waarvan het 'onderwijsprogramma' draaide om de mysteriën rond dood en geboorte: het geleidelijk ontwaken en zich verheffen van de ziel tot kennis en vereniging met de goddelijke essentie vanbinnen. Paulus spreekt de taal van de inwijding als hij zegt: 'Ik doorsta opnieuw weeën totdat Christus in u gestalte heeft gekregen' (*Gal* 4:19).

Hoewel de meeste kerken het christendom tegenwoordig afbeelden als een religie die voortkomt uit het jodendom, als een unieke spirituele gebeurtenis waarin Messiaanse profetieën in vervulling gaan, en waarbij het onderwerp 'geheime kennis' wordt gebagatelliseerd of vermeden, schetsen hedendaagse historici de ontstaansgeschiedenis van het christendom binnen een veel ingewikkelder, spiritueler, filosofischer en politieker kader dat zich al eeuwenlang aan het ontwikkelen was. Naast het normatieve jodendom, dat zelf op esoterische grondslag berustte (heidenen zagen het jodendom als een geheime mysteriereligie), waren de gemakkelijkst vast te stellen elementen: joodse mystiek en apocalyptische gevoelens, waarin spirituele vernieuwing werd voorspeld aan het spoedig te verwachten einde van het tijdperk; het hellenisme, het Griekse religieuze en filosofische erfgoed dat was verbreid door de veroveringen van Alexander; en Egyptische en oosterse religies – die allemaal werden ingeperkt door de invloed en bepalingen van de Romeinse bezetting.

Deze historische achtergrond is onontbeerlijk om de diverse vormen van het vroege christendom te kunnen begrijpen. De boeken die in deze artikelen worden besproken laten iets van deze samenhang zien, en bieden bovendien waardevolle lessen uit de geschiedenis. Voorop staat het belang van de betekenis van basisbronnen: de noodzaak van kennis van oorspronkelijke teksten en tradities uit de eerste hand, voorzover dit mogelijk is, en ook iets van de afkomst, interpretatie en overlevering.

Het Evangelie naar Philippus

Het is genoemd naar Philippus de Apostel, en werd vermoedelijk geschreven in Syrië, in de tweede helft van de derde eeuw.

In de tekst speelt het bruidsvertrek een grote rol - het lijden van de mens wordt toegeschreven aan de oorspronkelijke scheiding der seksen. Toen Eva zich van Adam afscheidde, werd de oorspronkelijke eenheid verbroken. Het doel van de komst van Christus is het herenigen van 'Adam' en 'Eva'. Precies zoals man en vrouw zich in het bruidsvertrek verenigen, zo speelt ook de hereniging door Christus zich af in een bruidsvertrek, het sacramentele, spirituele bruidsvertrek, waar men een voorproef ontvangt van de uiteindelijke vereniging met een hemelse wederhelft. Tijdens dit sacrament kan de gevallen mens zijn bestemming ervaren, door zich verbonden te weten met zijn oorsprong.

Het Evangelie volgens Filippus zinspeelt in een passage die sterk doet denken aan de Tao Teh Ching ('De tao die in woorden wordt uitgedrukt is niet de eeuwige tao; naamloos is de bron van hemel en aarde'):

Namen die aan aardse dingen worden gegeven, zijn erg misleidend, want ze ontleen hun betekenis aan onvergankelijke zaken en worden gebruikt voor vergankelijke dingen. Wie 'god' hoort, denkt niet aan het

onvergankelijke, maar is aan het vergankelijke gaan denken. Zo is het ook met 'de vader' en 'de zoon' en 'de heilige geest' en met 'leven' en 'licht' en met 'opstanding' en 'gemeenschap' en al het andere...

... de Zoon zou geen Vader kunnen worden als hij zich niet zou bekleden met de naam van de Vader. Wie deze naam heeft, kent hem wel, maar spreekt hem niet uit. Wie hem echter niet heeft, kent hem ook niet.

– Nag Hammadi geschriften Dl. 1, blz. 173-4

Moraalevangelies

Enkele teksten nemen de vorm aan van discussies over moraliteit, in het bijzonder over seksuele onthouding, meestal in de vorm van een discussie tussen Jezus en een of meerdere discipelen.

* Griekse evangelie van de Egyptenaren

* Boek van Thomas de Rivaal (ook wel het Boek van Thomas, Epistel van de Rivaal of Brief van de rivaal)

Passie-evangelies

Een aantal evangelies houden zich speciaal bezig met de Passie (d.w.z. de dood van Jezus en zijn vermeende Opstanding):

* Het Evangelie van Petrus

* Het Evangelie van Nikodemus (ook wel Handelingen van Pilatus)

* Het Evangelie van Bartholomeüs

* Het Vragen van Bartholomeüs

* De Wederopstanding van Jezus Christus (dat claimt volgens Bartholomeüs te zijn)

Hoewel er drie teksten zijn die de naam Bartholomeüs dragen, is het mogelijk dat een van de twee teksten Vragen van Bartholomeüs en Wederopstanding van Jezus Christus in feite het onbekende Evangelie van Bartholomeüs is.

Gnostische teksten

Sommige teksten hebben de vorm van een uiteenzetting van de dualistische cosmologie en gnostische ethiek. Dit neemt vaak de vorm aan van een dialoog waarin Jezus esoterische kennis uiteenzet, terwijl zijn discipelen daar vragen over stellen. Er is ook een tekst, bekend als de Epistula Apostolorum, die uit polemiek bestaat tegen de gnostische esoterica⁴, maar die wel in een soortgelijke stijl geschreven is als de gnostische teksten.

Kennis is altijd een explosief goedje geweest. De Joodse verhalen hadden het er al over.

De joodse talmoed vertelt het verhaal van vier mannen die de hemelse Boomgaard (Hebreeuws: *pardes* of paradijs) binnengingen. Ben Azzai keek en stierf. Ben Zoma keek en verloor zijn verstand. Acher snoeide zijn beplanting, terwijl Rabbi Akiba, die in vrede binnenkwam, in vrede vertrok. Het verhaal is een waarschuwingsvertelling over mystieke wegen omhoog op de zoektocht naar spirituele kennis. In de oude mysteriën werden onvoorbereide reizen altijd verboden, omdat ze als gevaarlijk werden beschouwd, niet alleen voor de psychische en fysieke gezondheid van de ingewijde, maar als mogelijk schadelijk voor anderen wanneer de kennis voor zelfzuchtige doeleinden zou worden misbruikt. Vandaar de strenge discipline en het voorgeschreven stilzwijgen als bescherming tegen schade en misbruik - en het was een reden voor geheimhouding.

Algemeen gnostische teksten

* Gnostische Apocalyps van Petrus (zeer verschillend van de gelijknamige Apokalyps van Petrus)

⁴ De term **gnosticisme** (soms ook wel *gnostiek* genoemd) is etymologisch afkomstig van het Griekse woord voor kennis, *gnosis* (γνῶσις; zie Lucas 11:52). *Gnosis* duidt op mystieke, geheime (in de betekenis van verborgen) kennis. Gnosticisme is een verzamelnaam voor een brede waaier aan mystiek-religieuze stromingen die stammen van voor het begin van de huidige jaartelling en een bloei kenden in de 2e en 3e eeuw. Vanwege zijn occulte (geheime) karakter is het moeilijk een duidelijk beeld te krijgen van het gnosticisme. De hedendaagse kennis over de leringen uit het gnosticisme bestaat overwegend uit gevonden teksten van stromingen, die ontstonden uit de confrontatie met het christendom en daarom tot de gnostiek gerekend worden. Het meeste materiaal bestaat daarnaast uit geschriften van uiteenlopende christelijke auteurs, die de opvattingen uit het gnosticisme aanvielen. De term wordt heden ten dage ook wel gebruikt voor en door sommige esoterische bewegingen.

* De Wijsheid van Jezus Christus (ook wel de Sophia van Jezus Christus en de Sophia Jesu Christi) – Zie hieronder.

* De Brief van Eugnostos (ook wel het Epistel van Eugnostos) 'de gezegende'

Inwendig bewijs doet vermoeden dat deze oorspronkelijk in Egypte werd geschreven ergens halverwege de eerste eeuw v.Chr., misschien 80-100 jaar voor de dood van Jezus. Ofschoon het taalgebruik ervan zowel joodse als Griekse invloeden laat zien, schijnt de beschrijving van een bovenhemels gebied buiten de zichtbare wereld het meest te lijken op de emanatieleer van de oude Egyptische religie. De hoogste rijken worden bestuurd door een hiërarchie van vijf goden, die elk hun reflectie of zoon op aarde uitstralen:

- (1) Ongeboren Vader, ook wel Voorvader genoemd;
- (2) Zelf-Vader of Zelf-Verwekker;
- (3) Onsterfelijke Tweeslachtige Man, van wie de mannelijke naam 'Verwekte Volmaakte Geest' is en de vrouwelijke naam 'Volmaakt-wijze Verwekster Sophia [Wijsheid]';
- (4) tweeslachtige Zoon van de Mens of Zoon van God, ook wel genoemd 'Adam van Licht';
- (5) de Verlosser, de tweeslachtige zoon van de Zoon van de Mens. Over de Allerhoogste schrijft Eugnostos:

Hij is onsterfelijk en eeuwig en kent geen geboorte; want ieder die geboren wordt zal sterven. . . . Hij heeft geen naam; want wie een naam heeft is de schepping van een ander. . . . Hij heeft geen menselijke gedaante; . . . Hij is oneindig; Hij is niet te begrijpen. . . . Hij is onveranderlijk goed. . . . Hij is onkenbaar, hoewel hij (niettemin) zichzelf kent. Hij is onmetelijk. Hij is onnaspeurbaar. Hij is volmaakt, omdat hij geen gebrek heeft. Hij is onvergankelijk gezegend. Hij wordt 'Vader van het Universum' genoemd. – *De Nag Hammadi Geschriften*, Dl. II, blz. 127-8

De ontelbare menigten geschapen goden, aartsengelen en engelen, die in deze goddelijke emanaties zijn geworteld, stralen goddelijke goedheid uit in alle hemelen, waaruit de patronen of soorten voor volgende scheppingen voortkomen: 'alle soorten vanuit het Onsterfelijke Ene, van de Niet-verwekte tot de openbaring van chaos, zijn in het licht dat schijnt zonder schaduw en ervaren onuitsprekelijke vreugde en verrukking'. Op grond van deze heilzame invloed en de afwezigheid van een onvolkomen of slechte demiurg (schepper), merkt de vertaler op, 'kan *Eugnostos* niet als gnostisch in klassieke zin worden beschouwd, 'maar zou als 'proto-gnostisch' moeten worden beschouwd.³

De brief eindigt met een verwijzing naar de komst van de verlosser: 'Alles wat ik u zojuist heb gezegd, heb ik gezegd op een manier die u misschien zou kunnen accepteren totdat hij die niet onderwezen hoeft te worden onder u verschijnt, en hij zal u al deze dingen vreugdevol vertellen en vanuit een zuiver weten.' Een vroege christen zag hierin duidelijk een verwijzing naar Jezus, en terwijl hij de brief als brontekst gebruikte, 'verchristelijkte' hij deze door bestaande passages te verwijderen en opnieuw te verwoorden, waarbij hij heel veel nieuwe informatie toevoegde en het de nieuwe titel gaf: *De Sophia van Jezus Christus* – het was nu een openbaringsrede van de opgestane Christus voor zijn discipelen. Onder de theologische toevoegingen (of aanvullingen) die een meer klassieke gnostische opvatting weergeven is een god – de arrogante, blinde, onwetende, en 'Almachtige' Yaldabaoth – die rechtstreeks deze wereld bestuurt ten nadele van de mensheid.

* De Dialoog van de Verlosser

* Het Evangelie van Maria Magdalena (ook wel Evangelie van Maria)

* Het Evangelie van Judas

* Interpretatie van Kennis

* Het Evangelie van Waarheid

De heilige geest schetst als Gods adem, en stelt zich de Vader voor die eerst met zijn adem het hele universum van levende wezens schept ('de kinderen van de Vader zijn zijn geur'), en vervolgens alle wezens terugbrengt naar de plaats van zijn goddelijke oorsprong. Intussen dringt hij er bij hen die 'God in zichzelf vonden en zichzelf in God' op aan om *gnosis* om te zetten in daden:

Vertel de waarheid aan hen die haar zoeken,
En spreek met begrip tegen hen die
Door fouten te maken een zonde hebben begaan;
Maak de voeten sterker van hen die zijn gestruikeld;
Bied de helpende hand aan hen die ziek zijn;
Geef voedsel aan hen die honger hebben;
Bied rust aan hen die vermoeid zijn;
En help hen die willen opstaan overeind.
Zij die voor anderen zorgen en goed doen, 'doen de wil van de Vader'.

– blz. 102-3

* Pistis Sophia

Hoewel de brief van Eusegius Jezus niet noemt, denkt men dat deze de basis vormt voor de Sophia Jesu Christi. Hij wordt daarom wel tot de apocriefen gerekend.

Sethiaanse gnostische teksten

De Sethianen waren een gnostische groep die aanvankelijk de bijbelse Seth vereerden als messiaanse figuur, maar later Jezus als een reïncarnatie van Seth gingen beschouwen. Ze produceerden een groot aantal teksten waarin hun esoterische kosmologie wordt uiteengezet, meestal in de vorm van visioenen:

Ritualia

* Het Eerste Boek van Jeu en het Tweede Boek van Jeu

Maria

Verscheidene teksten (meer dan 50) bestaan uit beschrijvingen van de gebeurtenissen rond het lot van Maria (de moeder van Jezus).

* De Thuisreis van Maria

* Het Inslapen van de Moeder van God

Handelingen van de Apostelen

Diverse teksten houden zich bezig met de levens van de apostelen -

* De Handelingen van Johannes

* De Handelingen van Petrus (het laatste deel wordt soms apart gevonden en heet dan het Martelaarschap van Petrus)

* De Handelingen van Petrus en Andreas

* De Handelingen van Petrus en de Twaalf

* De Handelingen van Petrus en Paulus

* De Negen boeken van Clemens

* De Handelingen van Philipus

* De Handelingen van Thomas

* De Handelingen van Paulus, waarin tekstdelen die soms apart worden gevonden, waaronder:

o De Handelingen van Paulus en Thekla van Edesa

Brieven

Er zijn ook niet-canonieke brieven, waaronder enkele die door de vroege kerk zeer hoog gewaardeerd werden:

* De Brief van de Korintiërs aan Paulus

* De Derde brief aan de Thessalonicenzen

- * De Brief aan de Ioniërs (brief van Paulus)
- * De Brief aan Seneca de Jongere (brief van Paulus)

De Brieven van Jezus Christus en Abgarus, koning

Visioenen

Verscheidene werken worden omkleed als een visioen, vaak handelend over de toekomst, het leven na de dood of beiden.

- * Apokalyps van Petrus (heel anders dan de Gnostische Apokalyps van Petrus)
- * Apokalyps van Thomas (ook wel de Openbaring van Thomas)
- * Apokalyps van Stephanus (ook wel de Openbaring van Stephanus)
- * Eerste apokalyps van Jacobus (ook wel de Eerste Openbaring van Jacobus)
- * Tweede apokalyps van Jacobus (ook wel de Tweede Openbaring van Jacobus)
- * Apokalyps van Paulus (met een verandering van degene die het visioen heeft, dan wordt het de Apokalyps van de Maagd)

Allerlei

Er zijn nog teksten die zich met meer uiteenlopende zaken bezig houden:

- * De Fundering
- * De Schat
- * Het Apocryphon van Jacobus (ook wel het Geheime Evangelie van Jacobus)
- * Het Gebed van Paulus
- * De Preek van Paulus
- * De Prediking van Paulus (ook wel Literatuur van Clemens en Pseudo-Clemens)
- * De Canons van de Apostelen
- * Het Geheime Marcusevangelie
 - Het controversiële *Geheime evangelie van Marcus*, ontdekt in 1958 in het Mar-Saba-klooster bij Jeruzalem. Meyer is professor in bijbel- en christelijke studies aan Chapman University en begint met een introductie van de geheime evangeliën en zijn belangrijkste thema's. Hij plaatst deze teksten in een context door te verwijzen naar *Marcus 4:1-20* waar Jezus openlijk onderricht geeft in gelijkenissen, terwijl hij de allegorische interpretatie ervan persoonlijk aan zijn discipelen geeft.

Fragmenten

Er zijn ook nog kleine fragmenten van soms onbekende of onzekere teksten.

Enkele van de belangrijkste fragmenten zijn:

- * Het Onbekende Berlijn Evangelie
- * Het Naasseense Fragment
- * Het Fayum Fragment
- * Het Geheime evangelie van Marcus
- * De Oxyrhynchus Evangeliën
- * Het Egerton Evangelie

Verdwenen werken

Er zijn ook diverse teksten die tot de apocriefen gerekend zouden worden en in vele antieke bronnen worden genoemd, maar waar geen tekst meer van bewaard is gebleven:

- * Het Evangelie van Matthias (waarschijnlijk niet te verwarren met het Evangelie naar Matteüs)
- * Het Evangelie van de vier Hemelse Rijken
- * Het Evangelie van de Perfectie
- * Het Evangelie van Eva
- * Het Evangelie van de Twaalf
- * Memoria Apostolorum
- * Het Evangelie van de Zeventig
- * De Grafplaat van de Apostelen
- * Het Boek van de slangenbezweringen
- * De Lotsbestemming van de Apostelen

Het evangelie van Judas

Een donderpreek tegen Judaszilverlingen en media

Op Goede vrijdag 2006 hield de kapucijnerpater Raniero Cantalamessa (men noemt hem wel eens de hofpredikant van de paus) een soort 'donderpreek' in de Sint-Pietersbasiliek te Rome in aanwezigheid van Benedictus XVI: "Er wordt momenteel veel gepraat over Judas' verraad, zonder er bij stil te staan dat dit verraad nog altijd wordt herhaald", zo sprak de kapucijn. "Christus wordt opnieuw verkocht, maar niet meer aan de leiders van het sanhedrin voor dertig zilverlingen, maar aan uitgevers en boekverkopers voor miljoenen zilverlingen!"

De **media** werken volgens hem vaak allerlei 'fantasieën' bij het publiek in de hand: "We leven in het tijdperk van de media en de media zijn meer geïnteresseerd in nieuwigheid dan in waarheid." Miljoenen mensen worden op zo krasse wijze gemanipuleerd door de media, wij moeten daar tegen protesteren, niet alleen in naam van het geloof, maar ook van het gezonde verstand en de redelijkheid." (naar: KN 15 april 2006).

Gedroomde kansen tot evangelisatie?

Voor ons als christenen komt het er dan op aan dat wij zelf goed geïnformeerd zijn en dan ons laten horen.

Zeer oude tekst van een christelijke weg

Naast de 4 evangelies (Mattheüs, Markus, Lukas en Johannes) die deel uitmaken van de officiële codex van de christelijke kerk(en) bestaan (of bestonden) er nog een heel deel andere evangelies. Wij noemen dat "apocriefe" evangelies. 'Apocrief' (letterlijk 'geheim', 'verborgen') betekent hier gewoon dat ze niet in de officiële canon van de Kerk werd opgenomen naast de evangelies van Mattheüs, Markus, Lukas en Johannes en dus een wat 'verborgen', 'geheim' bestaan leidden, **onbekend voor de meeste christenen**.

Welnu, rond het jaar 180 (!) vermeldt de heilige Irenaeus van Lyon (ca. 140-202) in zijn 5-delig werk 'Contra haereses' (Tegen de ketters) (I,31,1) een vermeend apocrief 'evangelie van Judas'; dat moet dus reeds vóór het jaar 180 bestaan hebben. Later vermelden Epiphanius van Salamis (vrij breed in zijn Panarion I,38, geschreven rond 375) en pseudo-Tertullianus eveneens dat Judasevangelie. Volgens deze oude kerkelijke bronnen was het apocriefe evangelie van Judas een Griekse tekst van 'gnostische' oorsprong, geschreven door de sekte van de Kainieten in het midden van de tweede eeuw.

Deze gnostische sekte van de Kainieten erkent Kaïn (de moordenaar van zijn broer Abel) als haar voorvader die toegang had tot de hogere kennis (vandaar de naam van hun sekte). In tegenstelling tot andere gelovigen nemen de Kainieten niet Abel, Henoeh, Abraham en Mozes als voorbeelden, maar voelen ze zich verbonden met alle negatieve figuren in de joodse en christelijke geschriften, zoals de verleidende slang uit het verhaal van de zondeval, Kaïn, Ezaü, Korach en de Sodomieten. Ook Judas Iskariot zou deel gehad hebben aan de verborgen goddelijke kennis. De Kainieten schrijven daarom een evangelie toe aan deze apostel. Het evangelie van Judas dus."

De Duitse specialist Thomas **Söding** is professor Bijbelse Theologie en lid van de Pauselijke Bijbelcommissie. Hij verklaarde tegenover "Der Spiegel" dat het evangelie van Judas vooral interessant is vanuit de **invalshoek van de godsdienstgeschiedenis**. Maar de tekst levert ons geen nieuwe historische inzichten over de apostel Judas of de kruisdood van Jezus. De tekst toont ons wel enkele facetten van de vroomheid in de derde en vierde eeuw binnen de religieuze beweging van de **gnosis**.

Professor Söding en andere specialisten vestigen de aandacht op de ontdekking van de geschriften en de omstandigheden waarin die uiteindelijk de archeologen bereikten. Dubieuze antiekhandelaars boden de codex jarenlang te koop aan. Toen de Zwitserse stichting uit Bazel het geschrift verwierf, bevond het zich al *in een heel slechte toestand*.

Vast staat dat het een Koptische vertaling betreft van het oorspronkelijk Griekse Judasevangelie. "De in het document herkenbare gnostische zienswijze der dingen is niet nieuw. Maar nooit eerder kwamen we ze zo uitgesproken tegen als in dit Judasevangelie". Toch bevat dit document geen nieuwe, tot nu toe onbekende, woorden van Jezus, waarvan de authenticiteit kan bevestigd worden.

De betrokken codices

Het manuscript (met de hand geschreven tekst) waarover we beschikken kan best authentiek zijn (geen vervalsing dus); het is geschreven in een **Koptisch dialect** en wordt gedateerd rond de 5de eeuw. en is waarschijnlijk afkomstig van rond de vijfde eeuw. Als dat zo is, "dan denk ik dat we dit evangelie ernstig mogen nemen", zegt Dries Somers. "Hiermee wil ik niet zeggen dat het evangelie van Judas ons betere informatie zou geven over Jezus dan de canonieke evangeliën uit de tweede helft van de eerste eeuw. Indien uit de inhoud blijkt dat het geschrift 'het evangelie van Judas' zou kunnen zijn (waarover de heilige Ireneüs het heeft⁵), dan is het een belangrijke bron over een vroegchristelijke sekte uit de tweede eeuw na Christus. Zulke vondsten kunnen bijdragen tot een vollediger beeld van bewegingen binnen het vroege christendom.

De tekst die bewaard is gebleven is een in het koptisch geschreven codex dat dus (waarschijnlijk dus) teruggaat op een Grieks origineel. Eind jaren 1970 werd die codex (een verzameling van enige manuscripten) ontdekt en verhandeld in Midden-Egypte; daarna was men het spoor bijster. Het document werd het land uitgesmokkeld en dook in 2005 op bij een Zwitserse stichting, die de restauratie en vertaling financierde. Zo kwam de tekst dan tot ons.

Volgens Dries Somers maakt het manuscript van 'het evangelie van Judas' deel uit van een grotere papyruscodex bestaande uit 62 pagina's. Volgens Prof. Van Oort is sinds de vondst van de codex waarschijnlijk de helft van de vellen verdwenen. Er waren "dreigingen met moord en doodslag, smokkel, een geheel of gedeeltelijk geroofde codex, en een handelaar die papyri domweg in een ijskast legde". Hij verwacht dat er de komende tijd nog vermiste teksten zullen opduiken.

We vinden in dit manuscript drie werken: de Brief van Petrus aan Philippus, de Eerste Apocalyps van Jakobus en ... het evangelie van Judas. De eerste twee werken waren eerder al gekend vanuit de 'Nag Hammadi'-geschriften (zie nota hieronder).

Los van de eigenlijke inhoud betekent de ontdekking van dit manuscript in ieder geval een bijdrage tot de kennis van de oudchristelijke literatuur.

De Kainieten en Judas

Voordat de Engelse vertaling werd vrijgegeven had de National Geographic Society de medewerkers aan de uitgave verboden om de inhoud van het evangelie van Judas reeds bekend te maken. Toch wist men op voorhand reeds dat de laatste zes pagina's van de tekst een beschrijving geven van een hemels scenario waarin Allogenes (een mythische figuur bekend uit andere geschriften van Nag Hammadi, zie voetnoot) ondervraagd wordt door Satan. Daarop volgt dan een aardse scène waarin Jezus door schriftgeleerden in het oog wordt gehouden. De tekst eindigt met de beschrijving dat Judas het geld aanneemt en Jezus overlevert. De idee

⁵ Omdat Irenaeus de geheime geschriften als 'een poel van waanzin en godslastering van Christus' had bestempeld, was ze bevooroordeeld en verwachtte ze dat de teksten 'verward, pretentiefus en banaal zouden zijn. Hoewel de kerkvaders het woord gnosticisme – bedacht door de 17de-eeuwse Engelsman Henry More – niet gebruikten, worden de belangrijkste kenmerken ervan meestal omschreven en opgevat als geheime elitaire kennis (alleen de uitverkorenen worden gered) en een radicale devaluatie van de wereld en zijn schepper, de god van *Genesis*. Irenaeus klaagde bitter over die christenen die beweerden de 'tweede doop' te hebben ontvangen, die hen in staat stelde zich aan te sluiten bij de meer selecte kringen van de geestelijk volwassenen:

achter het evangelie zou kunnen zijn dat Judas vanuit zijn goddelijke kennis een goede daad verricht door Jezus over te leveren en zo mee te werken aan de heilsgeschiedenis. Dat laatste zou nog enigszins kunnen aansluiten met een zinsnede uit het Mattheüsevangelie waar Jezus zegt dat de Mensenzoon overgeleverd moet worden, maar daar staat ook dat degene die Hem overlevert beter nooit geboren was (Mt 26,24).

Gnosticisme - dualisme

Leerstellige beginselen

De schoot waaruit dit Evangelie van Judas ontstond is de sekte van de Kainieten die op hun beurt geworteld was in het gnosticisme. Gnosticisme of gnostiek of gnose is een verzamelnaam voor verschillende religies en sekten uit de eerste eeuwen van onze jaartelling zowel in het christendom als daarbuiten. Leden van een gnostische sekte streefden naar de overstijging van hun aardse bestaan om tot hogere kennis te komen. Het is deze kennis, ook wel 'gnosis' genoemd, die de gnostici trachten te bereiken. De gnosis kunnen we misschien het best omschrijven als een soort mystieke of esoterische kennis omtrent het goddelijke. Een gnostische sekte wordt vaak gekenmerkt door een sterk dualisme tussen licht en duister, en tussen de materiële en de spirituele sfeer (het lichamelijke is minderwaardig, waardevol is enkel het geestelijke). Dit dualisme zet zich verder door in het godsbeeld van gnostici. Aan de oorsprong van alles staat dan de ene, ware godheid. Deze godheid heeft andere goden geschapen die verantwoordelijk zijn voor de schepping, bijvoorbeeld de god van het Oude Testament. Volgens hen was de heerschappij over de wereld verdeeld tussen de scheppende god van de Bijbel en die hogere onkenbare godheid. De god van de Bijbel vertegenwoordigt de lagere kennis en hij tracht mensen af te houden van de hogere kennis zodat ze geen kennis krijgen van de hoogste god. Wegens hun negatieve houding tegenover de God van het jodendom en christendom was het dan ook te verwachten dat de gnostici en hun geschriften verworpen werden door de kerkvaders. Concreet vinden we in het 'evangelie van Judas' vooral dialogen tussen Jezus en zijn 'favoriete' discipel, onder meer over het wezen en de toekomst van mens en wereld. De kruisiging en verrijzenis van Jezus komen er niet in voor. "In de gnostiek is *geen plaats voor plaatsvervangend lijden en de opstanding*. Het gaat erom dat Jezus jou leert je ware innerlijke zelf te ontdekken." Gedroomd voer dus voor personen die wel het relatieve zien van de aardse werkelijkheid, maar niet de diepte van waaruit ze reeds mogen leven.

Gnostieke voedingsbodem

Het Judasevangelie blijkt inderdaad ook een gnostische tekst te zijn. De Gnostiek (een gedroomde grabbelton voor new-age-kringen als vroeg-christelijke stroming, was sterk beïnvloed door niet-christelijke stromingen, maar moest het afleggen tegen het rechtgelovige christendom. Gnosis (zoals gezegd, een grieks woord voor 'kennis') slaat op een soort intuïtieve kennis, waardoor gelovigen bevrijdend inzicht krijgen. Een zogenaamd hogere kennis, waar je moet ingeleid worden en waardoor je dingen gaat (be-)vatten waar een gewone (gelovige of ongelovige) geen weet van heeft of niet bij kan.

Als het Judasevangelie inderdaad uit die gnostische kringen komt, kan het een bijkomende inlichtingenbron betekenen omtrent de gnostische stromingen maar ook over wat sommigen in het vroege christendom zoal dachten, ... De omschrijving van Judas als ster stamt uit de van Plato afkomstige theorie dat ieder mens bij de geboorte wordt toegewezen aan een bepaalde ster. Die van Judas is volgens de tekst "de overtreffende ster".

Bedreigde boodschappen

Eén liefdevolle God voor alle mensen

Het volstaat niet dat we een wat ruimer zicht krijgen op zogenaamde nieuwe 'evangelies' die verschijnen of (her-)ontdekt worden. Voor ons, christenen, is het belangrijk dat die ontdekkingen ons niet ongerust maken of eventueel doen wankelen, maar integendeel ons helpen tot een betere kennis en een dieper intreden in ons christelijk geloof.

De Ene God

De grondinspiratie van het christendom blijft nog altijd het geloof in de **Ene God** (niet een god van het goede naast een god van het kwade en nog een resem andere goden; dit alles komt voort uit heidense voedingsbodem). De ene God houdt van ieder mens en verlangt dat die mens ook tot het geluk komt; de weg daartoe ligt in de lijn van datgene waartoe de mens geschapen werd. Je zou kunnen zeggen dat die weg samenvalt met wat God wil en wat ook in het mensenhart ligt als er echt geluisterd wordt volgens de ontwikkeling van die mens of de mensheid. Die God heeft de mens gemaakt zoals Hij is, met lichaam en psyche en geest en Hij roept hem tot een persoonlijke relatie met Hem en tot eeuwig leven. Geen geheime kennis dus voor de hoogmoedige mens die zich wil beter wanen dan de 'onwetende' naast zich. Gewoon dankbaar zijn en zich toevertrouwen aan die God, die liefde is en die zich in Jezus Zich helemaal heeft uitgesproken, Zich ten volle heeft doen kennen.

Geen dualistische kleinering van het lichamelijke

Het christendom **aanvaard niet dat het lichaam en het materiële** (neem bv. de materiële tekenen van de sacramenten: water, brood, wijn, zalf) als **negatief** worden bestempeld⁶. Jezus heeft ons verlost toen Hij deelde in onze bestaanswijze: "4 Maar toen de tijd gekomen was zond God zijn Zoon, geboren uit een vrouw en onderworpen aan de wet, 5 maar gezonden om ons vrij te kopen van de wet opdat wij zijn kinderen zouden worden" (Gal.4:4-5). Jezus' lichaam was geen 'schijn'-lichaam. Ook op dit vlak hebben reeds in de eerste eeuw christelijke schrijvers gereageerd tegen die dualistische (gnostische) tendenzen. Zo lezen we in de tweede Johannesbrief: "7 Er zijn veel dwaalleraren in de wereld verschenen die de komst van Jezus Christus als mens niet belijden. Dat nu is de verleider, de antichrist! 8 Wees op uw hoede en verspeel niet wat we bereikt hebben, maar zorg dat u het volle loon ontvangt. 9 Wie niet bij de leer van Christus blijft maar verder wil gaan, heeft God niet. Wie bij die leer blijft, heeft zowel de Vader als de Zoon." (2 Joh. 1:7-9). In het 'Evangelie van Judas' heeft Judas vanuit zijn zogenaamde hogere kennis ingezien dat Jezus ons maar kan verlossen wanneer Hijzelf verlost wordt van zijn (minderwaardige) lichaam. In die tekst zegt Jezus over Judas: "*Jij zult alle anderen overtreffen. Jij zult de mens offeren die mij bekleedt.*" Door Jezus over te leveren, heeft Judas zagezegd bijgedragen aan bevrijding van Jezus' ware zelf uit Zijn sterfelijke lichaam. Deze gedachte tekent het evangelie als een tekst uit de gnostiek, de vroegchristelijke stroming waarin de intuïtieve kennis centraal staat die het ware zelf van de mens vrijmaakt. In die door het gnosticisme en dualisme beïnvloede leerstellingen (2 goden, waardering van het geestelijke en verwerping van het materiële) worden ook het menselijke lichaam, de seksualiteit, de sacramenten (zichtbare zaken) als dragers van heil ondergewaardeerd of zelfs als slecht aanzien. Dit gaat in tegen de grondinspiratie van de Joods-christelijke godsdienst.

Reeds in de eerste Timoteüsbrief, wordt een zogenaamde geheime kennis veroordeeld als een afwijking van het echte geloof: "*Timoteüs, bewaar wat u is toevertrouwd, en keer u af van het*

⁶ De gnostieke tegenstelling materie-geest (= het zondige - het goddelijke) is ook in latere eeuwen uitgangspunt geworden voor heterodoxe stromingen in de kerk, o.a. voor de leer van de Katharen in de Middeleeuwen.

Gedachtegangen van het vroegere Gnosticisme zijn eveneens, gewoonlijk vervlakt en gemoderniseerd, herleefd in de tegenwoordige antroposofie en theosofie

profaan en leeg geredeneer en de opwerpingen van de zogenaamde gnosis; sommigen die haar verkondingen, zijn het spoor van het geloof reeds bijster geraakt". (1 Tim. 6:20-21) Zo is het inderdaad.

En Judas nu?

De slechte wordt de goede.

Judas, de leerling die Jezus verraadde, in 'het evangelie van Judas' een man is die Jezus juist als geen ander begreep. Judas **overtreft** de andere discipelen en is de 'ster' van zijn evangelie. Judas was in de oudste lagen van de Bijbelse evangeliën "nog lang niet die gemene en geldzuchtige slechterik en uiteindelijk prototype van de Jood zoals die in de latere traditie is geschetst. Dat kan best zo zijn, maar hem nu gaan verheffen tot de enige goede en wijze, is het evangelie achterste voor schrijven.

Antisemitisme?

Sommige commentatoren hebben inderdaad naar aanleiding van de (toen nog 'aangekondigde') publicatie van 'het Evangelie van Judas' opgemerkt dat een eventuele rehabilitatie van Judas de dialoog met de joden ten goede zou komen. Zij beweren dat het slechte daglicht waarin Judas werd geplaatst een reden of minstens een symbool is geworden voor de demonisering van 'de Jood' in de loop van de eeuwen. Zij menen dat het een positief teken zou zijn voor de toenadering tussen christenen en Joden wanneer Judas zou worden hersteld in zijn waardigheid van apostel. Waarom zou men echter in de Jood Judas het symbool gaan zien van alle Joden? Tenslotte waren er op het laatste avondmaal bijvoorbeeld nog 12 andere Joden aanwezig, waaronder Jezus zelf.

De gnostieke tegenstelling materie-geest (= het zondige - het goddelijke) is ook in latere eeuwen uitgangspunt geworden voor heterodoxe stromingen in de kerk, o.a. voor de leer van de Katharen in de Middeleeuwen. Gedachtegangen van het vroegere Gnosticisme zijn eveneens, gewoonlijk vervlakt en gemoderniseerd, herleefd in de tegenwoordige antroposofie en theosofie